

Dostojevski i katolicizam

ZABLUDA VELIKOGA UMA*

Kad veliki umovi otkriju jednu novu i snažnu ideju, treba to otkriće držati za veliko dobročinstvo prema čovječanstvu.

Ali kad ovi veliki umovi zapadnu, u neku zabludu, onda je to žalostan događaj i uzrok velike nesreće.

I što je veći um, to opasnija i kobnija može biti njegova zabluda. To je zbog toga, što se obični ljudi zasljepljuju veličanstvom genija i ne usuđuju se uzdignuti svoj glas, da iznesu na vidjelo njegove pogreške. Ali oni pri tome zaboravljaju, da ni genij nije bez griješke!

Naš moralni dug nas obvezuje da pokažemo čovječanstvu grješke i bludnje čak i velikih ljudi, čak i genija, kad su ove bludnje i griješke zapažene s naše strane.

To moramo činiti u ime Božje pravde, koja mora biti nada sve draga i mila svakomu srcu, koje ljubi istinu.

DOSTOJEVSKI I TRAGEDIJA EVROPE

Negativni odnošaj Dostojevskog prema katolicizmu je izražen poglavito u njegovim djelima »Idiot«, »Bjesy« — »Zli duhovi«, »Dnevnik pisatelja« — »Dnevnik pisca«, i »Bratja Karamazovy« — »Braća Karamazovi«, pa osobito u »Legendi o velikom inkvizitoru«, koja je umetnuta epizoda zadnjeg romana.

Pravo govoreći ovaj negativni odnošaj Dostojevskoga prema katolicizmu stoji u dubokom protivurječju sa svom duševnom skladnošću i s tokom misli ovog velikog uma. U svoje vrijeme pisali smo i mi o ličnoj sklonosti Dostojevskog prema mistici,¹ pa čini se da bi ova okolnost morala privući njegove simpatije k mističnoj strani katolicizma. Međutim ovo se nije dogodilo, ali zbog čega — to ćemo vidjeti iz daljnjega našeg izlaganja.

Negativni odnošaj Dostojevskog prema katolicizmu tijesno je vezan kod njega s osuđivanjem Evrope, koja se njemu čini kao neko grandiozno groblje. Evo što on veli na usta svoğa junaka Ivana Karamazova u svom predsmrtnom romanu »Braća Karamazovi«:

* O pretečama Dostojevskog pisao je auktora u 8. broju prošlogodišnjeg *Života* str. 353—362.

¹ Vidi: Sergej Stein, Puškin i Hoffmann. Usporedno historijsko-književno istraživanje. Dorpat 1927 (Sergej Stein, Puškin i Hoffmann. Sravniteljnoje istoriko-literarnoje izsljedgvanije. Derpt. 1927). *Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis*. B XIII. 2. Str. 284 i dr.

»Hoću da putujem u Evropu, Aljoša. Znam da to znači otići na groblje, ali na groblje koje ti je najmilije! Tamo leže dragi pokojnici, svaki kamen nad njima govori o vrelom minulom životu, o strasnoj vjeri u svoj podvig, u svoju istinu, u svoju borbu i naku, i ja ću pasti na zemlju i cjelivati ono kamenje i plakati nad njim; ali u isto ću vrijeme cijelim svojim srcem biti uvjeren, da je sve to već oдавно groblje, i ništa drugo.«

Ove su riječi Dostojevskog izvanredno karakteristične: njemu su one opet sugerirane od ruske mesijanističke ideje, koju je Dostojevski priznavao i ispovijedao do svršetka svoga života.

Zaista i radi samouzvisivanja i uzdizanja svojih nacionalnih vrijednosti velikomu je ruskomu piscu potrebno bilo ponižavanje tuđih vrednota. Istina je, da on ublažuje oštrinu svoje optužbe nekom prevlakom tuđe radi umiranja Evrope. Ali u stvarnosti ovo ublaženje nije ništa drugo nego pozlata gorke pilule.

Razmišljajući o riječima Dostojevskog, koje su posvećene ne umirućoj nego već preminuloj Evropi, nehotice stavljamo sebi pitanje: odakle proizlaze ove tvrdnje o umiranju Evrope, koje su postale suviše česte u zadnje vrijeme. Najvjerojatnije je to, da se one temelje prije svega na pesimizmu, koji je njegovan i podržavan ateizmom, zlokobnom bolešću našeg doba. Kad njega ne bi bilo, sigurno je, da bi bilo više pravednosti u procjenjivanju velike duhovne vrijednosti temelja evropske kulture-katolicizma, pred kojim može zatvoriti oči jedino duboki neznanica, ili čovjek s predrasudama.

Međutim je Dostojevski bio sklon, da optuži katolicizam zbog tragedije Evrope, prekoravajući ga apsolutno nedokazano i neosnovano da je iskvario Kristovu nauku. Po mišljenju junaka romana »Idiot«, kneza Miškina, katolicizam je gore nego ateizam, jer on nagrđuje i smanjuje kršćansko učenje.

Ali kad bismo ipak na čas i dopustili tvrdnju o propasti Evrope, kao činjenicu, onda bismo lako opazili jednu logičku pogrešku Dostojevskog. On sudi ovako: katolicizam je bio prethodnik evropske kulture, evropska je kultura dovela Evropu k propasti, prema tome katolicizam je uzročnik propasti Evrope. No tu imamo očiglednu zbrku pojmova: »Post hoc — ergo propter hoc . . .« Ako je katolicizam bio prethodnik evropske kulture, koja je po mišljenju Dostojevskoga upropastila zapad, onda to uopće još ne znači, da bi katolicizam bio uzročnik ove propasti. Kad dobro promislimo ovu tvrdnju, opazit ćemo kako Dostojevski zatvara oči i ne gleda na historijsku pojavu reformacije. On ne zaustavlja svoje pažnje na pitanju, nije li racijonalistički duh reformacije doveo do premoći materijalizma. Sa materijalizmom je pak spojen pesimistički pogled na svijet, isto kao i njegovo čedo — očajanje, koje nas sili da zamišljamo ulogu i budućnost Evrope u mračnoj i pogrebnoj crnini.

Evo što je pisao Dostojevski jednu godinu prije svoje smrti.

»Da, ona se nalazi uoči pada, vaša Evropa, uoči pada općeg i na svakom mjestu. Mravinjak, izgrađen već davno bez Krista i bez Crkve, sa moralnim načelom, labavim u temelju, koji je izgubio i sve opće i sve apsolutno. Taj je mravinjak sav potkopan.«

Ali reći takvo što moguće je samo, ako zatvorimo oči pred stvarnosti: za tragičnost bezvjerstva Evrope ne možemo nipošto optuživati vjerni katolicizam, nego indiferentnu, konačno ateističku reformaciju sa svim izvedenim elementima.

No odakle sve to proizlazi? Gdje se nalazi uzrok, da Dostojevski prešućuje razornu ulogu reformacije?

Mislim da ovdje stupamo u djelokrug utjecaja osjećanja. Dostojevski se u svojoj mladosti školovao u socijalističkom mišljenju, na temelju revolucionarnog poricanja i negiranja. Ovaj način mišljenja bio je spojen s negativnim stavom prema katolicizmu i obratno s poštovanjem prema reformaciji. Dostojevski se nije riješio ovog utjecaja do svršetka svoga života. Tragovi njegove mladosti zadržali su se u njegovu intuitivnom »ja«, bez obzira na kasniji prelaz u drugi društveni logor, koji je bio u ideološkom pogledu protivan prvome — socijalističkome.

KATOLICIZAM, TEOKRACIJA I SOCIJALIZAM PREMA MIŠLJENJU DOSTOJEVSKOG

Dostojevski je mislio, da je katolicizam potpuno na vanjski način podredio život crkvi. Ali u ovoj tvrdnji također je sakrivena njegova duboka pogreška. Katolicizam podređuje sebi zemaljski život, ne na vanjski način, nego slobodorazumno. S ovoga razloga pada i druga tvrdnja Dostojevskog, naime ona o gubitku kršćanskog duha u katolicizmu.

U čemu je Dostojevski vidio ovaj gubitak? On ga je zapazio u vezi katolicizma s idejom teokracije.

Ali potpuno je lako uvjeriti se, da ovo strahovanje pred teokracijom opet nije ništa drugo, nego kobna posljedica rada idejnih trafareta. Za koga je potrebno da vlast bude samo i jedino svjetovnjačkom? Kod koga se prema potčinjenosti svjetovnjačkoj vlasti ne nalazi otpor u nutrini u isto ovo vrijeme kad podređenost vlasti duhovnoj izaziva odlučnu odbojnost? Na ova dva pitanja odgovaram: to je samo za nevjerno srce, koje je odgojeno u školi racionalističkog indiferentizma prema religiji.

Ali i tu Dostojevski izdaje sam sebe svojom nedosljednošću. Strah od načela teokracije ispoljava se kod njega s obzirom na katolicizam. Tako u romanu »Bjesy« (Zli duhovi) tvrdi, da je katolička crkva »zemaljsko svjetovnjačko gospodstvo«. U »Dnevniku pisca« (Maj 1877) ide još dalje i govori da je katolička crkva prodala Krista za zemaljsku vlast.

Potrebno je istaknuti, da je Dostojevski ne samo spreman, da se pomiri s idejom teokracije u pravoslavlju, nego veli da pra-

voslavlje slobodno i u sebi unutra, usvaja sva kršćanska načela i elemente u svim oblicima života, pa dakle i vlast!

Ne možemo, a da se ne zaustavimo još na jednoj paradoksnom tvrdnji Dostojevskog, naime na tobožnjoj vezi između katolicizma i socijalizma, koju je on pokušavao obrazložiti.

Tok misli Dostojevskog u shematičnoj koncepciji je ovaj: katolički je Rim sveopći kao što je sveopći i socijalizam. Dakle je općenitost Rima urodila općenitošću socijalizma i socijalizam duguje svoj postanak Rimu i katolicizmu.

Ali mislim, da je ovaj silogizam sagrađen na veoma slabom i nesigurnom temelju, koji je mogao priznati samo predrasudama zadojen i zaslijepjen um. Zaista zar ne možemo s istim uspjehom napraviti drugi jedan silogizam, koji će možda biti bliži istini? Reformacija je sveopća kao što je sveopći i socijalizam, prema tome reformacija je bila uzrok socijalizma.

Sasvim je lako uvjeriti se o neistinosti tvdnje o postanku socijalizma iz katolicizma i to na temelju još jednog promatranja, naime vrijednosti kojima se služi jedan i drugi. U isto vrijeme, dok se socijalizam služi isključivo zemaljskim vrednotama, poglavito ekonomskim, katolicizam se nasuprot služi vrednotama nebeskim, duhovnim. Njihova nepomirljivost i kontradiktornost su izvan svake sumnje. Ipak Dostojevski u svojem romanu »Idiot« crta religiozni karakter kako ateizma, tako i socijalizma u njihovu kretanju i napredovanju.

Posmatrajući tok misli Dostojevskog nehotice dolazimo do jedne smjele pretpostavke. Ovdje naime imamo djelo s odricanjem socijalizma kod bivšeg socijaliste, koji je priznao svoju pogriješku. To je da tako reknemo, socijalist u podsvijesti, u kojem je još jak utjecaj socijalizma.

Ali neka je Dostojevski socijalist u kajanju: no zar ti socijalisti potpuno napuštaju svoju bludnju, pa poglavito one socijalističke navike i metode mišljenja, koje su dobili u prvoj svojoj mladosti? Ovakvim idejnim proživljavanjem daleke prošlosti bila je u duši Dostojevskog njegova hipertrofija ljubavi i težnje prema slobodi.

Činilo se da je položaj ili teza o ljudskoj nejednakosti i neravnopravnosti moralo da pomiri Dostojevskog s idejom o neizbježivosti neslobode uopće, a poglavito s idejom religiozne neslobode, ako je shvaćamo u smislu i pravcu pokoravanja individua najviše, vrhovnomu auktoritetu Crkve a preko nje najviše, vrhovnomu auktoritetu — Kristu.

Ima u ruskom govoru jedan malo grubi i vulgaran izraz: »Dubjem v raj zagonjatj« t. j. »Utjerati nekog u raj silom batina.« Pa u primijeni na socijalizam možemo uočiti potpunu pravilnost ovog slikovitog izraza. Što čini svakodnevno sovjetska, boljševička Rusija, ako ne tjera silom batina u tobožnji socijalistički raj nesrećne zaglupljene ljude?

Ali tko i gdje može naći analogiju ili čak najmanju sličnost ovakvog nasilja u katolicizmu? Svaki nepristran čovjek, ne može a da ne vidi u katolicizmu upotrebu mjera i sredstava duhovnog značaja. Ali nema apsolutno nikakve primjene sile — u nikakvoj formi i u nikakvoj boji.

Stavljajući stvarno katolicizam nasuprot pravoslavlju, Dostojevski je vidio u pravoslavlju odsustvo gospodarenja ličnog načela, samoće i osamljenosti. Ali nećemo zaboraviti, da je baš u katolicizmu život u Crkvi razvijen mnogo šire i snažnije, nego u pravoslavlju. Ovaj naime život u Crkvi stvara temelj za moralnu »neslobodu« ili, recimo točnije, za pobjedu moralnih nepobitnih načela, kojima je tako bogata katolička crkva.

»LEGENDA O VELIKOM INKVIZITORU«

O nesposobnosti čovječanstva, koje je odano katoličkoj Crkvi, da iskoristi istinitu kršćansku slobodu, mnogo govori Dostojevski u svojoj »Legendi o velikom inkvizitoru« što je umetnuti dio njegova zadnjeg romana »Braća Karamazovi«.

Ali govoreći o tome Dostojevski ispušta s vida ogromni broj isposnika i svetaca u katoličkoj Crkvi. Neslobodna u svojoj strogoj duhovnoj disciplini, ona pokazuje najvišu mjeru i stepen duhovne slobode u svojim težnjama k ostvarenju duhovnog isposništva.

Govoreći o tome, da se je katolicizam odricao slobode, Dostojevski je zatvorio oči pred tim, da je ovdje riječ o slobodi rada, a ne o slobodi duha. On zaboravlja da se sloboda duha ne samo potpuno slaže i ujedinjuje s vlašću i disciplinom, nego baš po njoj dostiže najveće savršenstvo.

Dostojevski je sklon da optuži katolicizam zbog toga, što je on, budući odan »neslobodi«, sakrio od čovječanstva istinitog Krista, koji je utjelovljena ideja slobode. Ali mislim, da ova teza o identičnosti Krista i slobode traži jednu važnu korekciju. Nerazdruživi su Krist i nebeska, duhovna sloboda, a ne Krist i zemaljska, fizička sloboda. Krist je priznavao podložnost dužavi: zar On nije zapovijedio davati Cezarovo Cezaru? Krist je mislio da baš disciplina i zemaljska nesloboda vodi k slobodi nebeskoj: sjetimo se Njegove pokornosti i poslušnosti vlasti za križnih muka i patnja. Ali Dostojevski možda ne opažajući ni sam toga, učinio je Krista apologetom zemaljske, izvanje slobode.

Zauzevši jednom mjesto na slabu i nesigurnu tlu zbrke slobode nebeske i slobode zemaljske, kao i slobode duhovne i slobode fizičke, Dostojevski je u svom zanosu došao do optužbe, koja graniči sa klevetom, što huli na katoličku vjeru. On je tvrdio da je katolicizam ne samo sakrio od čovječanstva Krista, nego ga zamijenio nekim drugim . . . Katolicizam, koji je ostao bez Krista, složio se sa zlím duhom.

Nemamo li ovdje sve žešće napadaje na katoličku vjeru. Dostojevski je ili zatvorio svoje oči pred katoličkom naukom ili, — a to je tačnije — na prosto je bio neupućen u nju. Bez obzira na svoju sklonost prema mistici, Dostojevski je potpuno ignorirao mistiku, koja je stalno živa u katolicizmu, pa ovdje boravi možda više, nego igdje. Napokon za njega nisu shvatljiva bezbrojna čudesa, koja se događaju u Katoličkoj Crkvi i koja moraju biti potpuno uvjerljiv dokaz za nazočnost Svetog Duha u toj Crkvi.

Samo se od sebe nameće pitanje: radi čega je Dostojevski tako žestoko ocrnjivao i hulio katolicizam.² Na ovo pitanje odgovaram: upravo radi neke apoteoze pravoslavlja na račun poniženog katolicizma.

U ovom slučaju Dostojevski se pokazao ne mislioc, nego, umjetnik, koji je naviknut, da operiše sa kontrastima, sa suprotnim postavljanjem crnog i bijelog. Da predstavi u svjetlosti pravoslavlje, Dostojevski je htio potamniti katolicizam. I on je to učinio uz cijenu nasilja nad istinom. Ovako su nasilje nad istinom učinili prije njega i Gogolj i Kirijejevski, i Homjakov.

Prema mišljenju Dostojevskoga, pravoslavlje je sigurni zaštitnik i čuvar slobode. No je li to istina? Nije li tu nešto drugo po srijedi: nema li u pravoslavlju elemenata samovolje, koja priječi unutrašnju disciplinu i koja dovodi reformaciju i protestantizam do religioznog formalizma i dubokog indiferentizma?

U svom mišljenju o katolicizmu genijalni umjetnik Dostojevski je pokazao, kako se daleko udaljio od mudre sredine. Pjesnik kontrasta u ovom najznačajnijem vjerskom pitanju postao je rob kontrasta.

U svom romanu »Braća Karamazovi« Dostojevski je govorio o dvama ponorima, i to riječima tužioca — prokuratora na sudu, koji optužuje Dimitrija Karamazova. Naginjanje prema ovim dvama ponorima karakteristična je crta ruskog čovjeka.

Ruska je narav sposobna, po Dostojevskom, da u sebe primi raznolike suprotnosti i kontradiktornosti. Zbog toga je ruski čovjek sposoban odjednom posmatrati i duhovno pratiti oba bezdana: bezdan nad nama, bezdan najviših ideala, i bezdan pod nama, bezdan grijeha. Ova naklonost Rusa prema kontradiktornosti, pre-

² Veleučeni je gospodin profesor Dr. Franjo Grivec u svojem djelu »Fjodor M. Dostojevski in Vladimir Solovjev (Ljubljana 1931) pristao na to, da vidi u ispadima Dostojevskog na katolicizam samo sredstvo i oruđe borbe protiv ateističkog socijalizma i pritome takvo sredstvo, koje se odnosi na taktiku. (Op. cit. str. 28—29.) Ali s jedne strane ova se pretpostavka temelji na uspomenama Dimitrija N. Ljubimova, koje su po mome mišljenju, malo pouzdane i malo sigurne. S druge strane sumnjam, da je ovim putem moguće opravdati Dostojevskog. Neka je Dostojevski udarao protiv ateističkog socijalizma, ali zbog čega on miješa ovaj socijalizam sa vjernim katolicizmom? Meni se čini da je nemoguće tako dobrohotno razjasniti neprijateljstvo Dostojevskog prema katolicizmu, koje je tako oštro i izrazito u njegovoj »Legendi o velikom inkvizitoru«.

ma antitezama učinila je Dostojevskog svojom žrtvom. Ona je odvela znamenitog ruskog pisca od istine u njegovu mišljenju o katolicizmu. U ovom su slučaju obojenost i slikovitost umjetnika potkopale ljubav k istini mislioca.

PROBLEM SLOBODE I RUSIJA

Još nešto malo imam da kažem ovdje. Svojevrsna Dostojevskom hipertrofija u saginjanju glave pred idejom slobode karakteristična je ne samo za njega samog, nego i za znatan dio ruskih književnika prije revolucije 1917. godine. Ona je bila posljedica političkog i državnog apsolutizma, koji je gospodario do ovog vremena.

Rus je uvijek žudio za nekim apsolutnim načelom i ovo svoje traženje ostvarivao u težnji prema slobodi, u kojoj je on gledao neki univerzalni lijek svih grijeha i zala kako ličnih, tako i socijalnih.

U jednoj iz svojih pjesama (Kavkazki zarobljenik) veliki ruski pjesnik Puškin kazao je o svom junaku:

»Svoboda! On odnoj tebja

»Ešče iskal v pustynnom mirje. . . .«

»Slobodo! On samo tebe

»Još tražio je u pustinjskom svijetu. . . .«

I ove riječi mogle su se primjeniti na mnoge Ruse, koji su se nalazili u stalnom pokatkad idejnom, a pokatkad stvarnom sukobu sa ruskom državom.

Ali kad je u 1917. godini, poslije velikog ruskog revolucionarnog prevrata, bila između drugih sloboda, ostvarena i sloboda vjere, ona nije ostvarila osnovnih načela zdrave discipline. Na žalost ona nije sačuvala niti religije, niti ruske države od razornog i kobnog pirovanja slijepe, neograničene »slobode« i političkih strasti.

Kako do ruske revolucije, tako i poslije nje ruska se društvena misao u ime slobode borila, govoreći po istini, s posljedicama — s formalnom neslobodom. Pri tome ona je maknula s uma osnovnu i glavnu idejnu vrijednost religije, koju je ova formalna nesloboda čuvala.

Ali u čemu je bila suština ove formalne neslobode uopće? Bila je u samoograničenju i u samoupravljanju u ime najviših duhovno-religioznih načela. Sve ovo je teško podnosio ruski karakter, koji nije bio dosta discipliniran u svojoj nutarnjosti.

U sv. Evanđelju možemo naći ovaj izraz neslobode u ime najviših nebeskih duhovnih načela. Mislim, da je ovaj izraz više shvatljiv za discipliniranog katolika, nego za pravoslavnog Rusa.

Ovaj izraz vidimo u suprotnosti lika Krista i apostola Petra u vrtu Getsemanskom, — Krista, koji sav teži svojom božanskom mišlju prema nebeskomu, i Petra, koji je još vezan za zemaljsko.

Krist se dobrovoljno predaje u ruke svojih krvnika, a Petar se bori s neprijateljima, koji otimaju Krista. A to radi ostvarenja višega nebeskog ideala, radi spasa čovječanskog roda — razumije se, kao i radi ispunjavanja volje Nebeskog oca — Krist je dao prednost podložnosti i fizičkoj neslobodi, kad je sam bio slobodan obraniti se mnoštvom nebeskih Anđela od nekolicine zemaljskih ljudi.

Neka mi je dozvoljeno da nazovem ovaj postupak našega Spasitelja najvišim gestom božanske discipline.

Na žalost, ruska odbojnost prema unutrašnjoj disciplini u vezi s pojačanom sugestivnošću i lažnim pojmovima o katolicizmu bila je udes mnogih uglednih ruskih umova, počevši od Gogolja, Kirijejevskog i Homjakova, sve do Dostojevskog.

Oдавде izvire njihovo traženje vijugavih puteva borbe sa Zapadnom Crkvom, koje nije bilo uvijek iskreno. Da ponize ovu Crkvu bilo im je potrebno govoriti i o njezinu padu, i podvaljivati joj, da je kriva tragediji Zapada.

A međutim, kako smo mi već vidjeli, ovo mišljenje o tragediji Zapada bilo je sagrađeno na pijesku. I to je očigledno, osobito ako usporedimo tobožnju ovu tragediju, koja je tako omiljena ruskim mesijanistima, sa nekom drugom tragedijom, sa sadašnjom tragedijom Rusije, koja je izmučena i istrzana od bezbožnog boljševizma.

Dostojevski je skupo platio ovu lažnu ideju. Ona ga je dovela do potpuno klimavih i paradoksnih pojmova o katolicizmu.

ZANOS ZA SKRAJNOŠĆU

U revolucionarne dane 1917. godine u jednom od ruskih humorističkih časopisa (»Satirikon«) bila je štampana jedna veoma karakteristična karikatura.

Imala je naziv: »Ruski narod — bogonosac prije revolucije i poslije nje.«

U prvoj je slici bio predstavljen jedan pristojan i uljudan seljak, koji je išao s Božjom ikonom u rukama u pobožnoj procesiji.

U drugoj je slici bio isti seljak, ali u poderanom, neurednom odijelu, koji je istu ovu Božju ikonu spaljivao na vatri u otvorenom prostoru.

Ove sklonosti prema krajnostima svojstvene su ruskoj nacionalnoj naravi.

Možda bi one mogle objasniti mnoge stvari, koje nam se čine zagonetnima.

Nije li zbog njih preduzeo, u ime religiozne slobode, grof Lav N. Tolstoj svoje svetogrdno preradjivanje Svetog Evandjelja na racionalistički način.

Nije li zbog njih izazvan negativni odnošaj prema katolicizmu sa strane Fjodora M. Dostojevskog koji je bio inače duboko sklon mistici?

I nijesu li one jamstvo budućega religioznog preporoda buduće velike Rusije, koja će spaliti u vatri istinite vjere religiozni indiferentizam jednih i zločine ateizma drugih.

Jer nema veće nesreće od religiozne ravnodušnosti, kojom se gasi oganj vjere, kao slabi plamen svijeće na vjetru.

»Znam tvoja djela, da nisi studen ni vruć: o, da si studen ili vruć. Ali jer si mlak, i nisi ni studen, ni vruć, izbacit ću te iz usta svojih.« (Otkrivenje, III.15—16)³

Prof. Sergej Vladimir Stein

³ Kod pisanja ovog članka bila su mi u mnogočem pri ruci sljedeća djela:

F. M. Dostojevski. Polnoje sabranije sočinenij. T. I-VIII. Izdanije 6 (Jubilejnoje) Peterburg. 1904—1906.

Dr. F. Grivec. Pravoslavje. Ljubljana. 1918.

Dr. F. Grivec Fjodor M. Dostojevskij in Vladimir Solovjev. Ob 50-letnici smrti Dostojevskega. Ljubljana 1931.

V. V. Zjenjkovski. Ruski mislioci i Evropa. Zagreb 1922.